

Er Spanien anderledes?

af Uffe Østergård

Revolution eller borgerkrig

I 1977 udsendte *DJH* et temanummer om den spanske borgerkrig. Karakteristisk for epokens noget revolutionsromantiske glæde over enhver form for antikapitalistisk aktivitet bar nummeret titlen “Revolution og kontrarevolution i Spanien fra 1800 til 1976”. Et lille år senere blev denne udgivelse fulgt op af et dokumentationsbind med oversættelser til dansk af udvalgte kilder til den spanske arbejderbevægelses historie (særnummer 1, 1977). Initiativet blev dengang hilst velkommen, bl.a. i en anmeldelse i *Information* af professor i international politik ved Københavns Universitet, Ole Karup Pedersen. Efter et kort referat af indholdet konkluderede han: “Det er med andre ord det, vi plejer at kalde den spanske borgerkrig, der her bliver behandlet. Men på en forfriskende ny og langt mere indsigtfuld måde end sædvanligt. I stedet for beretninger om troppernes frem- og tilbageskridt, de italienske og tyske Franco-assistenten og den internationale brigade får vi meget mere at vide om, hvad disse år betød for mennesker i det spanske samfund – deres levevilkår, deres orienteringsmuligheder og deres politiske aktiviteter. Det er borgerkrigen anskuet ikke blot som et spørgsmål om sejr og nederlag, men samtidig om indhøstede erfaringer, nye muligheder og forudsætninger for nye fremgange.” (*Information* 24/12 1976).

Tiden har ikke været ganske nådig, hverken ved de to *DJH*-publikationer eller anmeldelsen. Havde nummeret blot levet op til Karup Pedersens ord og givet socialhistorisk konkrete skildringer ville alt have været godt. Men som det især ses i dokumentationsnummeret blev socialhistorie i de overpolitiserede 70ere ofte reduceret til programerklæringer fra partier og mere eller mindre sekteriske grupper. Set fra i dag er der ingen tvivl om at Odense-historikeren Kay Lundgreen-Nielsens køligt distancerede og kritiske anmeldelse i *Historisk Tidsskrift* rammer noget mere præcist. Når der alligevel i dag kan være grund til at opholde sig ved disse gamle publikationer – ud over det relativt tilfældige forhold at to af bidragyderne til *DJH*s gamle udgivelse, Torben Hansen og Uffe Østergård, også er med i nærværende bog – er det fordi valgene af karakteriserende overskrift for begivenhederne 1936-39 er vigtig og sigende. Ole Karup Pedersen roste i 1976 “Revolution og kontrarevolution” for at behandle et fortærsket emne, den spanske borgerkrig, på en anderledes ny og forfriskende måde, nemlig som en (eller flere) mislykkede revolution(er). Han kan have ret i den forstand at det i lyset af de sidste mange års udforskning af den spanske borgerkrig i stigende grad er blevet klart, at man ikke forstår konflikten i 1930ernes Spanien ved se den som en generalprøve på 2. verdenskrig med fokus på konflikten europæiske dimensioner

Fortolkningen af borgerkrigen som det første store opgør mellem fascisme og demokrati – eller kommunisme – var udbredt i tredivernes ideologiske debat, på venstre- såvel som højrefløjen. Betydningen af udlandets indblanding skal heller ikke afvises, hverken Sovjetunionens og de internationale brigaders støtte til republikken eller det fascistiske Italiens og

det nazistiske Tysklands støtte til de nationalistiske oprørere. Men selve udløsningen af konflikten, dens forløb og de traumer der fulgte af fastfrysningen af samfundet under Francos langvarige diktatur fra 1939 til 1975, forstås bedst, hvis man anskuer krigen som en *borgerkrig*, dvs. en konflikt der delte familier, klasser og regioner efter primært ideologiske og interesse-mæssige skillelinier. Af samme grund hersker der stadig næsten total tavshed om dette afgørende begivenhedsforløb i det moderne, demokratiske Spanien. En af betingelserne for den overraskende fredelige overgang til demokrati efter Francos død i november 1975 var nemlig, at der ikke blev gennemført et retsopgør. Selv Francos familie lever i dag i fred og ro i uantastet besiddelse af sin ejendom. Alt kan og bliver diskuteret i dag – undtagen borgerkrigen, hvis ar stadig er for dybe og smertefulde til at muliggøre den distance, der er forudsætningen for tilnærmet objektiv historieforskning. Det er forklaringen på at den helt overvejende moderne forskning om emnet foregår i udlandet¹. Ikke pga. et forbud, men fordi borgerkrigen spaltede familier midt igennem og stillede nabo mod nabo. Sådanne konflikter tager det erfaringsmæssigt mindst tre generationer at overvinde. Ja flere, hvis man skal dømme efter den nordamerikanske borgerkrig, hvor Sydstaternes oprørs- eller udbryderflag her halvandet århundrede senere synes på fremmarch i de økonomisk fremgangsrige dele af Syden som en forsinket hævn over Nordstaternes yankeer.

Karup Pedersens indpakkede kritik af den hidtige beskæftigelse med den spanske borgerkrig gik primært på hans kollega Erik Reske-Nielsens bog, *Den spanske Borgerkrig*, udsendt i forlaget Gyldendals indflydelsesrige uglebogsserie i 1962. Der var tale om en fuldstændig omarbejdning af en publikation fra 1949 med titlen, *Spanien, Republik og Francostyre, 1931-48*, udgivet af det desværre hedengangne Institut for Historie og Samfundsøkonomi. Kritikken for udelukkende at beskæftige sig med “beretninger om troppernes frem- og tilbageskridt, de italienske og tyske Franco-assistenten og den internationale brigade” er ret beset uretfærdig. Tværtimod er der tale om en sober og kompetent indføring i mange sider af den komplicerede konflikt, som fuldt ud levede op til den internationale forskning, især som den var sat af Hugh Thomas i *The Spanish Civil War* fra 1961. Læst med bagklogskabens uhistoriske og uretfærdige briller må det kun bemærkes, at heller Reske-Nielsen havde sans for borgerkrigens spaltning af de enkelte familier og de eksistentielle valg konflikten havde stillet mangfoldige enkeltpersoner over for. Altså konfliktens karakter af *krig mellem borgerne*. Men det havde den øvrige litteratur altså heller ikke, og i det hele taget var det nok vanskeligt at få dette aspekt frem i en tid der var præget af 2. verdenskrigs klare konfrontation mellem det onde i form af nazisme og fascisme og det gode i form af demokrati og – for nogle – kommunisme. Det i dansk sammenhæng nye ved *DJHs* bind var sympatien

¹ Et fremragende eksempel på en sådan original udforskning af den spanske borgerkrig af ikke-spanske forskere er den danske romanist Morten Heibergs undersøgelser af den italienske intervention i borgerkrigen på Francos side. Med en dobbelt baggrund i italienistik og hispanistik har han fremdraget hidtil ukendt kildemateriale i de italienske statsarkiver. Ud over hans utrykte speciale fra Romansk Institut, KU og den kommende ph.d. afhandling kan jeg henvise til hans artikel: “Nuove considerazioni sulla guerra di Spagna: la storia segreta dell’intervento militare italiano”, in *Pensiero ed azione totalitaria tra le due guerre*, a cura di Michele Abbate, Centro Falisco di Studi Storici, Civita Castellana ed Orte 2000, 43-62

for anarkister og syndikalister, samt den relativt entydige fordømmelse af kommunistpartiets PCE's nedkæmpning af konkurrerende grupperinger i republikken og Sovjetunionens kyniske magtpolitik. Vurderingen kunne dog læses andre steder, bl.a. i George Orwells epokegørende skrift *Homage to Catalonia* fra 1938, der var udkommet på dansk året før.

Spanien, Hispania eller den Iberiske Halvø

Hvad der mislykkedes for arbejdsgruppen i 1975-76 var at placere borgerkrigens konflikt og det autoritære Franco-regime i en større historisk sammenhæng af brud og kontinuitet i spansk historie, på trods af et langt strukturhistorisk indledningskapitel af Palle Jørgensen. Sådanne bestræbelser har skiftende forfattergrupper siden søgt at indfri for en lang række, primært europæiske, nationale stater, for derved at udvikle en egentlig komparativ historisk forskning på dansk (jvfr. Niels Finn Christiansens diskussion af nationstatsnumrene i 1997). Det begyndte med Italien i 1984 (*DJH* 27-28, bog 1986), fortsatte med Frankrig i 1986 (*DJH* 38-39), Tyskland i 1988 (*DJH* 43-44), Storbritannien i 1991 (*DJH* 54-55), Østrig-Ungarn i 1991 (*DJH* 57), Norden i 1994 (*DJH* 69-70), det Osmanniske Imperium i 1996 (*DJH* 74) og endte foreløbigt med Indien 1997 (*DJH* 77-78). Nu er turen efter mange tilløb omsider kommet til Spanien. Eller rettere den Iberiske Halvø, som nummeret ideelt burde have handlet om. Af pladsmæssige årsager har vi desværre måttet udelade en grundig behandling af Portugal, den ældste kontinuerte statsnation i Europa, men en af de senest tilkomne nationale identiteter. I *DJH* 93 bringes uden for tema en artikel om porugisisk national identitet af Inge Maj Larsen baseret på hendes interessante ph.d. afhandling fra Romansk Institut, KU om samme emne. Den foreliggende bog præsenterer således ikke hele halvøens historie med det samspil mellem alle halvøens lande og folk, men koncentrerer sig om den spanske erfaring set fra den sejrende stat og kulturs synspunkt. Derved deler bogen skæbne med flertallet af af de andre nationale historier i den række af studier den følger sig ind i.

“Revolution og kontrarevolution i Spanien fra 1800 til 1976” var på nogle måder en tidlig forløber til serien af nationstatshistorier, analyseret i kortere eller længere kronologiske forløb. Uden at være annonceret var det tanken at behandlingen af Spanien skulle have været begyndelsen til en serie analyser af revolutioner i historien. Det blev heldigvis ikke til noget, lidt på samme måde som Perry Andersons analyser af de borgerlige revolutioner, planlagt i begyndelsen af 1970'erne, af respekt for de historiske fakta fortabte sig i forudsætningerne og aldrig kom videre end til en beundringsværdig komparativ analyse af absolutismen (Anderson 1974). For *DJHs* nationstatsnumre kom forskellene mellem nationale (og multinationale) traditioner og politiske kulturer til at dominere over de overfladiske ligheder mellem kronologisk samtidige eller systematisk sammenlignelige begivenheder. Således også i det foreliggende nummer om Spanien eller de iberiske lande.

Skal man nå en egentlig forståelse af udviklingen af nationale identifikationer og statsdannelse i den sydvestlige del af Europa, burde man nemlig anskue den Iberiske Halvøns historie som et samspil mellem tre geopolitiske enheder, der kan spore deres oprindelse tilbage til den romerske kolonisering i århundrederne før vores tidsregning, Portugal, Kastilien og

Aragonien (Katalonien). Antikhistorikeren Peter Ørsted har en passant givet en glimrende beskrivelse af denne romerske baggrund i optakten til sin formidable monografi om romersk politik (camoufleret som en biografi af politikeren over næsten alle, Gajus Julius Caesar, manden der kom til at give navn til kejserinstitutionen ud over selvfølgelig at være baggrundsfigur i den nu mere kendte tegneserie om Asterix og Obelix). I optakten til bogen søger Peter Ørsted at formidle et indtryk af den romerske baggrund for latinsk politik og standsbevidsthed til uforstående, protestantiske nordboer således:

“Gennem længere tid havde jeg fulgt et antikt, romersk spor på kryds og tværs igennem Spanien og Portugal, det område som romerne under ét kaldte Hispania: “Klippegrævlinge-landet”. Senere delte de det i tre store og vigtige provinser: Tarraconensis, Baetica og Lusitania (stort set vore dages Katalonien, Kastilien og Portugal, u.ø.). Dengang som nu, et flot og rigt område med meget at se på: de store udgravninger i Italica i Andalusien, i Mérida i Estremadura og i Coimbra i Portugal. Overalt støder man på romerske broer, akvadukter og landvillaer. Ved kysterne ligger de romerske saltudvindingssteder, *salinae*, og hist og her de store fiskesovsfabrikker, hvor romerne fremstillede deres elskede *garum*.” (Ørsted 1994, 9).

Senere, i et afsnit om Caesar i Spanien, beskrives den administrative opbygning af denne romerske provins således:

“Det Spanien, som Caesar nu kom til for anden gang, var blevet romersk provins allerede i 197 f.Kr. Det var delt i to store provinser, *Hispania citerior* og *Hispania ulterior*. Grænsen mellem dem delte den iberiske halvø diagonalt. Det “nærmere” Spanien havde provinshovedsæde i Tarraco (Tarragona) og det “fjernere” i en af hovedbyerne Gades (Cadiz), Hispalis (Sevilla) eller Corduba (Córdoba). De to provinsers romaniseringsgrad var vidt forskellig. Citerior var præget af århundreders fønikiske og græske kolonisationer, medens kun de sydlige dele af ulterior kunne betegnes som romaniserede. Fra det nuværende Andalusien og nordpå op gennem Portugal og videre op i Galicien, kom romerne kun ugerne. Her boede den oprindelige befolkning ibi-berberne eller ibererne², oprindelig indvandret fra Nordafrika. Romerne kaldte dem ved navn lusitanere og af gavn røvere og banditter, fordi de gang på gang faldt ind i Andalusien og plyndrede byerne dér. Deres hovedområde, Lusitania, lå mellem Tago og Duero og videre nordpå langs floderne Minho og Sil.

Før Caesar havde romerne anvendt omkring 2 millioner tropper til at bekæmpe modstand og stabilisere det østlige og sydlige Spanien. Deres interesse næredes af Spaniens mineralforekomster, som var umådelig store. Sølv ved Carthagera og guld omkring Corduba og op langs Rio Tinto helt nede fra Huelva. Disse forekomster blev udnyttet kraftigt af publikanerne. Men der var mere. Også Lusitanien havde rige forekomster. Sølv omkring det moderne Aljustrel og guld overalt, men især i områderne langs Rio Minho og Las Medulas sydvest for Ponferrada. Romerne havde allerede

² Navnet “iberere” svarer til grækernes brug af udtrykket barbarer om ikke-græsktalende folk. Barbar, ligesom berber, er et lydefterlignende ord, der svarer til bla-bla (jvfr. Niels Hannestad, “Det romerske Marokko”, *Sfinx* 2001:2).

været på adskillige straffeekspeditioner ind og op i Lusitanien, men området var langt fra pacificeret.” (Ørsted 1994, 187-89).

Det romerske navn for halvøen, *Hispania*, blev til *España* som led i den sproglige udvikling der skabte spansk og de øvrige romanske sprog af det klassiske latin. En proces der først og fremmest bestod i at h’et forsvandt. Senere ændredes betegnelsen for hele halvøen fra den Iberiske til den Pyrenæiske Halvø. Vi har dog valgt at fastholde betegnelsen den Iberiske Halvø, da pyrenæisk lidt for tydeligt afspejler en fransk betragtningsmåde, afledt af grænsebjergene mellem de to lande. Hverken den fælles romerske baggrund eller den geopolitiske tredeling af den Iberiske Halvø er dog tilstrækkelig til at forklare den spansk-iberiske historie. Selv et kort ophold i den spansk eller portugisisk talende verden minder en om hvor tæt forbundne disse lande er med deres spansk- eller portugisisk-talende tidligere kolonier, især i Syd- og Mellemamerika. En egentlig forståelse af denne verdenskultur ville kræve en samlet beskrivelse i stil med den mexicanske forfatter Carlos Fuentes’ essay, *Det begravede spejl* (1992) med undertitlen “Tanker om Spanien og Den ny Verden”. Fuentes’ anliggende var med anledning i femhundred-året for Columbus’ opdagelse af Amerika i 1492 at forklare Sydamerika for nordamerikanske tv-seere (derfor er bogen oversat fra den engelske original, selv om oversætteren Peter Poulsen er af vore bedste kendere af det spanske sprog). Men derved siger Fuentes noget centralt om den spanske og iberiske middelhavskultur. I indledningen hedder det:

“Det var via Spanien, at de amerikanske kontinenter fra første færd blev påvirket af middelhavstraditionen i fuldt omfang. For Spanien er ikke bare kristent, men også arabisk og jødisk, og det har græske kartageniensiske, romerske elementer, ja, der er tilmed gotere og sigøjnere. Vi har måske en stærkere indiansk tradition i Mexico, Guatemala, Ecuador, Peru og Bolivia, eller en tydeligere europæisk islæt i Argentina og Chile. Eller en dybere sort tradition i Caribien, Venezuela og Colombia end i Mexico og Paraguay. Men Spanien favner os alle. Spanien er, på en måde, vort fælleshjem, vort udspring. Som La Madre Patria, Moder-Fædrelandet, er Spanien et dobbeltvæsen, moder og fader i én skikkelse, varm og kærlig, kvælende familiær, med det spanske sprog, den katolske kirke, den autoritære politiske tradition som den vugge, hvor vi har fået den mediterrane verden i arv – men også mulighederne for at finde en demokratisk tradition, som i bund og grund er vores, og ikke bare en videreførelse af angloamerikanske og franske modeller.

Det Spanien, der kom til Den ny Verden om bord på de opdagelsesrejsendes og erobrernes skibe, gav os mindst halvdelen af vores eksistens. Så det er ikke overraskende, at vores debat med Spanien skulle blive – og fortsat vil være – intens. For det er en debat med os selv. Og hvis vi af vore skænderier med andre laver politik, som W.B. Yeats udtrykte det, så laver vi poesi af vore skænderier med os selv. Ikke altid velrimet og opløftende poesi, men snarere en, undertiden barsk dramatisk, selvkritisk, ja, negativ lyrik, dystert som en Goya-radering eller medynkvækkende grum som et Buñuel-billede. Standpunkter for eller imod Spanien, dets kultur og tradition, har præget debatten i vort politiske og intellektuelle liv. Da nogle

betrakter Spanien som en ubesmiltet jomfru og andre betragter det som en beskidt luder, har det drøjet med at forstå, at vort forhold til landet er som vort forhold til os selv. Det er lige så modsætningsfuldt som Spaniens forhold til sig selv: uforløst, maskeret til tider, indimellem aldeles intolerant, manikæisk, delt mellem absolut godt og absolut ondt. Sol og skygge, som i tyrefægterarenaen. Spanien har ofte talt til sig selv på samme måde som vi har talt til Spanien: størrelsen af vort had og vor kærlighed er identisk. Er der andre ord for dette end lidenskab? (...)

Der er mange forestillinger om Spanien. Der er "den sorte legendes" Spanien – inkquisition, intolerance, modreformation – dette billede, som er skabt af protestantisme og modernisme i fællesskab, svejset sammen med en århundreder gammel modvilje mod Spanien og alt spansk. Så er der de engelske rejsendes og de franske romantikerens Spanien: tyrefægning, flamenco, Carmen. Og der er Moder Spanien som det koloniale afkom på de amerikanske kontinenter ser hende. Den grusomme erobrers og den hellige munks ambivalente Spanien, som det gengives på de store murmalerier udført af mexicaneren Diego Rivera. (...)

Den spanske kontekst har tilsyneladende to konstante elementer. For det første, at hver eneste generalisering benægtes af sin modsætning. Der er fx det farverige, "romantiske" Spanien, som vi kender det fra Byron og Bizet side om side med de dystert klædte, aristokratisk skikkelser, som El Greco eller Velázquez malede, og disse suppleres igen af en Goyas eller en Buñuels dybt kompromisløse, ekstreme skikkelser. Det andet konstante element i spansk kultur, som kommer til udtryk i den kunstneriske sensibilitet, er evnen til at synliggøre det usynlige ved at inddrage det marginale, det perverse, det udstødte.

Men selve denne modsætningernes rytme og rigdom skyldes en endnu mere grundlæggende spansk realitet, nemlig den, at intet andet land i Europa, måske med undtagelse af det tidligere Sovjetunionen, er blevet invaderet og taget i besiddelse af så mange folk." (Fuentes 1992, 13-15).

En af de vigtigste ingredienser i denne mangkulturelle fortid er de næsten 800 år med muslimsk-arabisk herredømme over store dele af den Iberiske Halvø. Med Fuentes' ord:

"Skønt araberne til sidst blev slået og jaget ud, skabte deres nærvær gennem otte hundrede år en bikulturel erfaring, som er unik i Vesteuropa. På samme måde som grænserne var usynlige var overgangene mellem race og troskab det også. Adskillelsen mellem den troende kristne og den vantro muslim var mindre end tydelig. *Mozárabes* var for eksempel kristne, der havde antaget den muslimske kultur. *Mudéjares* var maurere, der levede som kristne vasaller. *Muladíes* var kristne, som havde antaget den islamiske tro. Og *tornadizos* (et pejorativt ord, kunne oversættes ved *vendekåber*) var maurere, som var konverteret til kristendommen. Endelig så sad *los enaciados* mellem de to stole og blev af både maurere og de kristne brugt som spioner. Deres tosprogethed var meget efterspurgt som en kilde til oplysninger. Endnu i dag er omkring hvert fjerde spanske ord af arabisk oprindelse. Selv i tyrefægning bruger vi et arabisk ord, når vi hilser matadoren, for *olé!* stammer det arabiske *wallah*." (Fuentes 1994, 49-50).

Spanien, EUs middelhavspolitik og arven fra islam

Samlivet mellem den erobrende arabisk-muslimske kultur og jøder og kristne i kalifatet i Córdoba i årene mellem 900 og 1200-tallet er ofte, især i jødisk-europæisk historieskrivning, blevet hyldet som apoteosen af civiliseret adfærd. Efter mange hundrede års mere eller mindre officiel afvisning af den iøjnefaldende arabisk-muslimske kulturarv fremhæver det moderne Spanien nu med stolthed denne komponent i sin kultur.³ Som lederen af Center for Mellemøst Studier i Odense, Lars Erslev Andersen efter en skildring af renæssancen for den andalusiske arv skriver:

“Det er imidlertid et temmelig nyt fænomen, at den islamiske tilstedeværelse i den grad værdsættes og tilskrives positiv betydning for spansk historie og identitet. I langt størsteparten af de godt 500 år, der er gået siden den sidste maurer med et suk tog afsked med Alhambra i Granada, var den islamiske periode stort set fraværende, til tider endog bandlyst i spansk historie og historieundervisning. Efter 1492 var der nemlig hverken plads til maurere, der blev smidt ud, eller jøder, der foretrak enten at følge efter araberne til Nordafrika eller forføje sig helt til Indien eller andre dele af Asien.” (Erslev Andersen 1997, 20)

Først i 1990'erne har det officielle Spanien altså fundet det ulejligheden værd at beskæftige sig positivt med den islamisk-arabiske fortid. Med Francos sejr i den spanske borgerkrig vandt centralismen. Francostyret søgte i efterkrigstiden at befæste sin position, nationalt såvel som internationalt, ved især efter diskrediteringen af den nazistiske og fascistiske ideologi at opbygge en “hispanisk” ideologi baseret på katolicismen og myten om den spanske identitets “renhed”. Et af midlerne hertil var en statsning på tyrefægtning og fodbold, foruden film og tegneserier, der skulle skabe et billede af den “stolte” spanske karakter. Her var ikke plads til maurere, jøder, indianere, sigøjnere, kommunister eller protestanter. Ironisk nok satsede man specielt på den andalusiske flamenco-dans som symbol på det særlige “spanske”, uden at gøre sig klart at flamencoen netop stammede fra sigøjnere. Først Carlos Sauras internationalt anerkendte film fra 1983 “Carmen” har formået at forsoner den “europæisk-kristne” arv med traditionerne fra sigøjnerkulturen og de mauriske elementer.

Formentlig er hovedårsagen til nyorienteringen at spanierne – i interessant modsætning til nordeuropæerne – i dag ikke længere føler sig udfordret af islam fordi de er sikre på deres europæiske identitet efter optagelsen i EU i 1986. Formålet med at fremdrage arven fra araberne er dobbelt, dels at øge turismen til det fattige Andalusien dels at etablere Spanien som formidler mellem den Europæiske Union og det muslimske Nordafrika og Mellemøsten. Den 27. november 1995, præcis 900 år efter at pave Urban II proklamerede det første korstog, åbnede den katalanske socialist (dvs. socialdemokrat) Javier (eller Xavier) Solana – der på dette tidspunkt var spansk udenrigsminister, det var før han blev generalsekretær

³ Se f.eks. pragtværket Manuel Casamar y Christiane Kugel, *La España árabe. Legado de un paraíso*, Madrid: Editorial Casariego 1990. Det er blot et enkelt eksempel på en hel strøm af det der på engelsk kaldes coffee-table books med bjergtagende fotografer af den mauriske kulturarv. Undertitlen: arven fra et paradis er specielt sigende for den ændrede opfattelse af den arabiske fortid.

for NATO og før forfremmelsen til leder af EUs udenrigspolitik – den såkaldte Barcelonakonference, officielt kaldet “The Euro-Mediterranean Conference”.

For spanierne, og navnlig for katalanerne med præsidenten for det katalanske regionalstyre, Generalitat, Jordi Pujol, i spidsen, var konferencen ikke blot en manifestation af EU’s nye middelhavspolitik, men et symbol på at 800 års krigeriske modsætninger mellem Europa og muslimerne skulle afløses af en ny æra med fredelig sameksistens i form af politisk, økonomisk og kulturelt samarbejde. Det kontante udtryk for den ny tid var de 35 mia. kr der mellem. 1995 og 2000 blev afsat i bistand fra EU til middelhavsregionen. Lige siden Spanien efter Francos død i 1975 entrede den europæiske scene, har landet arbejdet hårdt på at blive primus motor i EU’s middelhavspolitik. Det var i vid udstrækning på spansk initiativ at Barcelona-konferencen fandt sted. I den ny spanske selvforståelse og iscenesættelse af sig selv som den stat, der er placeret helt centralt i formidlingen mellem Europa, Nordafrika og Mellemøsten, er landets multikulturelle historie vigtig. 500 år efter at dronning Isabella og kong Fernando i 1492 forviste araberne fra Granada, deres sidste bastion i Andalusien, trækkes maurernes og islams 800 års tilstedeværelse på den Iberiske Halvø nu frem af glemslen. Den multinationale arv fortolkes nu i modsætning til tidligere som Spaniens historiske mission og bevis på landets berettigelse til at føre an i skabelsen af en fredelig sameksistens i det vestlige Middelhav.

På middelhavskonferencen i Barcelona forsømte spanierne ingen lejlighed til at omtale Guldalderen, hvor jøder, kristne og muslimer under islamisk overherredømme levede fredeligt sammen og skabte en højkultur i *al-Andalus* (nutidens Andalusien). Både konferencens vært, Kataloniens præsident Pujol, præsidenten for konferencen, den officielle spanske repræsentant Javier Solana og de øvrige spanske hovedtalere brugte betegnelsen *al-Andalus* som metafor for en ny og bedre fremtid i middelhavsområdet. Maurernes arkitektur og kunst, deres teknologiske formåen, navnlig i forbindelse med kunstvanding, oversættelserne af den græske filosofi, der fik afgørende betydning for middelalderens kristne teologi og renæssancen, og ikke mindst tolerancen over for andre religioner og kulturformer blev gang på gang fremhævet som forbillede for et Europa i harmoni med de arabiske naboer på Middelhavets sydkyst. Garanten for virkeliggørelsen af utopien om et genfødt *al-Andalus* i universel målestok er i spaniernes selvforståelse Spanien selv, måske med lidt støtte fra Portugal, Italien og Frankrig og helt sikkert med stor støtte fra EU’s pengekasse i Bruxelles.

Nyere historieskrivning er ganske vist begyndt at sætte spørgsmålstegn ved hvor ukompliceret og idyllisk samlivet mellem muslimer, jøder og kristne i grunden var. Med al respekt for denne nyttige kildekritiske revision af et overdrevet idyllisk billede af det flerkulturelle og -multireligiøse samliv i Córdoba-kalifatet vil jeg alligevel tilslutte mig den på samme tid moderne, kritiske og sympatiserende skildring af epoken i kapitel 5 i den ikonoklastiske middelalderhistoriker Norman Cantors spændende og nytænkende fremstilling af jødernes historie, *The Sacred Chain* fra 1994. Trods al velbegrundet revisionisme er der tale om en interessant episode i europæisk historie, som det bliver stadig vigtigere at erindre i takt med den

øgede betydning af islam i det moderne Europa. Fuentes' version af den multikulturelle myte om det positive samliv lyder således:

“I disse år med córdobansk overherredømme fik tanken, at en flerhed af kulturer ikke er i konflikt med ideen om én Gud, første gang et fast grundlag. Det var i denne nye region i det sydlige Spanien, som blev kaldt Al-Andalus af muslimerne – vore dages Andalusien – at middelhavsverdenens tre store monotheismer, Moses', Jesu Kristi og Muhammeds religioner, begyndte deres lange, ofte frugtbare og oftere konfliktfyldte samvær.

Den store Moské i Córdoba er den skønne legemliggørelse af denne indstilling. Dens oprindeligt 1200 søjler, hvoraf kun 80 er tilbage, gengav hver eneste mediterrane stilart, som passerede Spanien: græsk, kartaginiensisk, romersk, byzantinsk. Moskeen giver én en følelse af, at man spadserer gennem en centrumløs vision af det uendelige, et sted, hvor man kan forestille sig, at Gud og menneske er på evig jagt efter hinanden i en kølig labyrint, hvor de hver især er afhængige af, at den anden fortsætter sin aldrig afsluttede skabelsesakt. Skoven af stensøjler synes hele tiden at forandre sig, takket være det fysiske, men også fantasiens, blik ind i millioner af spejle. Alting må man forestille sig igen, når man befinder sig i dette det mest fantastiske og stimulerende bygningsværk i hele verden.” (Fuentes 1994, 51).

Dog, tilføjer Fuentes, må man huske på at hele denne overflod af skønhed og luksus primært blev betalt af skatter, krigsbytte fra undertvingelsen af kristne modstandere, samt afgifter der blev lagt på kristne og jøder. Man kan også tilføje at den multikulturelle idyl i moskéen i Córdoba i nogen grad brydes af at de kristne erobrere har indrettet en himmelstræbende, gotisk kirke inde midt i moskéens skov af søjler. Måske er det dette kulturelle *sammenstød*, der når alt kommer til alt er den vigtigste arv fra Andalusien. Spansk islam var bestemt ikke fredelig og tolerant hele tiden, som det fremgår af Torben Hansens skildring. Tværtimod afløstes kalifatet i Córdoba af skiftende, stadig mere fundamentalistiske, herskerhuse fra Nordafrika som Almohaderne og Almoraviderne. Men det er vigtigt at erindre at disse herskere netop blev indkaldt for at holde den kristne ekspansion stangen. Overladt til sig arrangerede de kristne og muslimske stater sig efter “normale” statsinteresser, snarere end religiøs orientering, hvilket fremgår tydeligt af de alliancer på kryds og tværs som præger lange perioder af den såkaldte kristne *reconquista*. Som det fremgår af Torben Hansens grundige skildring ændrede udbygningen sig heller ikke grundlæggende i takt med den kristne generobring, af halvøen. Skattekravet og skattefritagelsen skiftede blot fra kristne til muslimske bønder og købmænd.

Den blandede kultur bestod fortsat under kristne konger som Fernando III, der i 1248 erobrede Sevilla fra maurerne. Han lod ganske vist byens muslimske indbygger myrde og fordrive efter erobringen. Men hans sarkofag i katedralen der åbnes to gange om året bærer inskriptioner på alle de fire sprog der har præget Spaniens kulturelle udvikling, latin, spansk arabisk og hebraisk. Han ville nemlig gerne anerkendes som konge over alle de tre religioner der anerkendte “Bogens Folk”. Det samme gjaldt Alfonso X af Kastilien, med tilnavnet “den vise”, som skabte Spaniens største

universitet i Salamanca i 1254. Han kaldte jødiske intellektuelle, såvel som arabiske oversættere og franske troubadourer til sit hof. Han fik oversat alle de vigtigste religiøse skrifter til spansk og var medforfatter til juridiske afhandlinger, astronomiske betragtninger og to store historiske værker om Spanien og verden. Som Fuentes slår fast, var det paradoksalt nok primært jøder som udformede og udbredte det kastilianske sprog i hele Spanien, indtil de blev fordrevet i tiden efter det skæbnesvangre år 1492. Et årstal der markerer såvel erobringen af Granada, opdagelsen af den Ny Verden, fordrivelsen af jøderne som udgivelsen af den første spanske grammatik ved Antonio de Nebrija (Fuentes 1992, 79).

Indtil disse skæbnesvangre begivenheder kan man argumentere for at den Iberiske Halvø, i kraft af de frihedsrettigheder (*fueros*) som bønder og adel havde tilkæmpet sig under reconquistaen, var lige så godt forberedt på kapitalisme og demokrati som det England og Frankrig, vi altid plejer at fremstille som forbillederne. Men efter 1492 drog jøderne til Nordeuropa (især Amsterdam), det osmanniske Balkan eller det portugisiske Indien, mens araberne og andre jøder vendte tilbage til Nordafrika, hvorfra de begræd eksilet fra Alhambras haver.

Fra det aragonsk-katalanske middelhavsimperium til Spanien

Ægteskabet mellem Isabella af Kastilien og Fernando af Aragonien i 1469 førte i 1479 til en union mellem to af de tre stater, der hidtil havde konkurreret om halvøen, Kastilien og Aragonien. Kongeriget Aragonien var en af de små, kristne stater i Pyrenæerne, der aldrig kom under arabisk-maurisk herredømme, sammen med Asturien, Navarra, Leon og Kastilien. Fra dem udgik i 1000-tallet generobringen af den Iberiske Halvø, der kendes under den spanske betegnelse *reconquista*. Katalonien i hjørnet mellem Middelhavet og Pyrenæerne var heller ikke en del af den arabisk-muslimske indflydelsessfære, men det skyldtes at landet var en del af Karl den Stores frankiske rige under navnet den Spanske Mark – i lighed med betegnelsen for Danmark, der kommer af Danernes Mark, et område der sammen Østrig (Austria) omkring 800 indtog en tilsvarende grænseposition i forhold til det karolingiske rige. Katalonien stod i tættere forbindelse med de øvrige katalansk talende provinser nord for Pyrenæerne, Rousillon og Montpellier end staterne på den Iberiske Halvø og var i perioder allieret med Provence, Toulouse og andre occitanske stater. Samfundets sociale struktur kom derfor til at ligne det frankiske feudale riges i modsætning til de frie bønder i resten af Spanien. Det er også forklaringen på at katalansk minder mere om occitansk og fransk end spansk (dvs. kastiliansk).

Araberne beherskede kun byen Barcelona i en kort periode i 800-tallet. Det skete efter frankernes tilbagetog i kølvandet på nederlaget ved Roncevalles, det nederlag der gav anledning til myterne om Roland, som blæste i sit horn og derved reddede sin herre Karl den Store. Det var myterne om disse kampe, der siden blev samlet i Rolandskvadet (*Chansons de Gestes*) og endnu senere bearbejdet til den italienske litteraturs mesterværk Ariostos *Orlando Furioso* (den rasende Roland). Det er her vi finder oprindelsen til den mytiske figur Ogier le Danois, den senere Holger Danske. I 1100-tallet lykkedes det at knytte en dynastisk alliance mellem Aragonien og Katalonien, således at greverne af Barcelona også blev konger af Aragonien. Disse greve-konger havde hovedsæde i Barcelona, som i disse

år udviklede sig til en blomstrende søfartsby. Denne statsdannelse ekspanderede mod syd i konkurrence med Kastilien i midten og Portugal i vest. Reconquistaen resulterede således i opkomsten af tre riger syd for Pyrenæerne, der var lige så forskellige – hvis ikke mere – end andre middelalderlige kongeriger i Europa.

År 1229 blev øen Majorca erobret af en stor flåde under kommando af kong Jaume I af Aragonien og Katalonien. Denne hersker, der var en af de længst levende herskere i middelalderen, regerede 1213-76 og fik meget passende tilnavnet erobreren. Og i modsætning til den danske Valdemar Sejler er tilnavnet faktisk berettiget, da han efterlod sit katalansk-aragonske rige dobbelt så stort som det han arvede. Den katalanske erobring blev indledningen til en helt ny fase i Aragoniens de Baleariske Øers historie. Efter Romerriget havde øerne hørt under vandalernes rige – det rige der har levet videre i navnet Andalusien, der kommer af arabernes betegnelse for vandalerne, *al-Andalus*. Siden blev øerne erobret af Byzantinerne som led i kejser Justinians forsøg på at genetablere det romerske herredømme over hele middelhavsverdenen i det tidlige 500-tal. Araberne erobrede øerne meget senere end resten af den Iberiske Halvø og deres herredømme varede “kun” i 300 år. Den arabisk-muslimske indflydelse på Majorca varede således ikke meget længere end på Sicilien, men satte sig endnu dybere spor, spor som i et vist omfang stadig kan iagttages.

Årsagen til arabernes relativt sene ankomst var, at de fremherskende vind- og strømretninger gjorde det vanskeligt for skibe drevet af sejl og årer at komme frem til dem fra den sydlige del af Middelhavet. Sæsonen med sejlads fra Nordafrika var kort og krævede store anstrengelser. Først i 902 kom øerne fast under emiratet i Córdoba, hvilket indebar en kulturel blomstring for muslimer, jøder og kristne under skiftende arabiske herskerhuse, der kom dels fra det spanske fastland, dels fra Nordafrika. Kristne kilder hævder, at øernes rigdom stammede fra sørøveri, men det er yderst tvivlsomt, da forskellen på handel og sørøveri i Middelalderen afhang af øjnene der så. Men påstanden legitimerede en række kristne angreb på øerne, der lå udsat i forhold til de øvrige muslimske områder. Det første angreb blev foretaget i 1108 af Sigurd den norske – hos os kendt som Sigurd Jorsalfar – mens han var undervejs til Jerusalem. Sigurd drev det ikke til mere end at indebrænde indbyggerne på den lille ø Formentera, men hans angreb indvarslede en hel stribe kristne erobringsforsøg. I 1114 lykkedes det næsten for en kombineret styrke fra Pisa og Katalonien under greve Ramón Berenguer III af Barcelona at erobre øerne. Først i sidste øjeblik blev de undsat af de nordafrikanske Almoravider. Men i 1229 var de kristne stater blevet muslimerne for stærke.

Fra omkring 1200 havde Barcelona indledt en kraftig ekspansion i Middelhavet. Et enkelt blik på kortet forklarer, at forudsætningen for det var erobringen af øerne Majorca, Menorcø og Ibiza. Skibsteknikken tillod ikke store fartøjer at sejle op mod vinden, hvorfor de ikke kunne komme uden om øerne på vej til og fra Barcelona. Strøm og vind førte skibene ind til øerne, hvor de logisk nok blev plyndrede. Og selv når forbindelserne mellem staterne var god, kostede passagen katalanerne store toldafgifter. Derfor planlagde den unge og entreprenante konge Jaume I i eftersommeren 1229 et storstilet erobringstogt (på spansk-kastiliansk kaldes han Jaime, på dansk Johannes, men det mest korrekte er det katalanske Jaume). Vi er

meget vel underrettede om hans planer, for som en af de meget få middealderlige fyrster efterlod Jaume sig en selvbiografi ved navn *Llibre dels feits* (*Stordådens bog*). Skriftet er svulstigt skrevet og naturligvis et ensidigt partsindlæg. Men det tillader os i dag at komme meget nærmere på hans person, end det ellers er muligt med middelalderlige skikkelser.

Selv karakteriserede han sit foretagende som “det bedste mennesket har gjort i de sidste hundrede år. Gud ville at jeg skulle gøre det, da jeg tog til Majorca. Vi begiver os ud på dette togt i troen på Gud, mod dem som ikke tror på ham, og vi drager imod dem med to formål, enten for at omvende dem eller for at ødelægge dem, og siden vi handler i Hans navn, stoler vi på at han vil lede os.” Endnu i dag mærker man Jaumes beslutsomhed og evne til at overbevise andre i bogens kraftfulde og lysende billedsprog. Hans skildringen af togtet 5. september 1229 indledes således: “Vi afsejlede onsdag morgen fra Kap Salou med vinden i ryggen (...) og da mændene fra Tarragona og Cambrils så at flåden var på vej fra Salou satte også de sejl, og dette var godt for både dem på land og for os at se, thi hele havet syntes hvidt, så stor var vor flåde.” Han beskrev levende faserne i uvejret: “Søen gik så højt, at en tredjedel af galejen, forstavnen lå under vand, når de store bølger kom (...) Og alle skibene og galejerne som befandt sig rundt om os og i flåden havde fået revet sejlene af, så masterne var nøgne. Med de stærke vinde fra Provence fulgte en kraftig søgang. Og ingen i vor galej mælede et eneste ord.” Dybets vrede, Guds vilje, kongers og heltes klager og erobringen af kongeriget “midt i havet, der hvor Gud har fundet det for godt at placere det”, alt er det skildret i dette værk, der af moderne katalanere opfattes som deres nationale pendant til de homeriske digte.

Da ekspeditionen stod ud fra fastlandet var Jaume 31 år og altså i sin bedste alder, selv om han skulle regere sit land i endnu et halvt århundrede til 1276. Han styrede sin katalansk-aragonske stat med fast hånd. Ikke enevældigt som de kastilianske konger, men i samarbejde med en lovgivende forsamling, *Corts Calalanes* og et råd, *Consell des cent*, der udpegede et styre med fem medlemmer. På den måde sikrede han sig støtte fra både de højadelige jordbesiddere og byens rige købmænd. Statens legitimitet fremgår også af det faktum, at det gule flaget med fire røde striber er endnu ældre end det Dannebrog, som ellers frehæves som verdens ældste kontinuerlige flag i verden. På mange måder kan man sammenligne den feudale katalanske stat med det normanniske styre i England efter 1066. Begge stater var relativt små, men kunne pga. det stramme styre mobilisere store militære ressourcer. Begge havde repræsentative forsamlinger og nedskrevne love, kaldet henholdsvis *Magna Carta* og *Constitució*. Barcelona havde en særlig forfatning, de såkaldte *Usatges de Barcelona*, som man senere forsøgte at indføre i Majorca.

For ikke at lide samme skæbne som sin forgænger Ramón Berenguer III havde Jaume tømret en stor kristen koalition sammen. På den måde kunne han få røvertogtet til at tage sig ud som en legitim, hellig krig, et korstog på linie med de øvrige spanske erobringer af muslimske landområder. Flåden på cirka 150 skibe kom fra såvel katalanske som provençalske havne, herunder Marseille. Ekspeditionen var det forenede katalansk-aragonske kongedømmes første militære forehavende og det havde krævet mange forhandlinger og megen diplomatisk snilde at samle

styrken. Men nu var den her. Som det hed med kronikøren Bernat Desclots henrevne ord fra slutningen af 1200-tallet: “Denne konge, Jaume af Aragonien, var den skønneste mand i verden, thi han var højere end nogen anden mand og meget velskabt i alle lemmer. Han havde et stateligt, rødmosset ansigt, lang og fuldstændig lige næse, en stor velformet mund med fine tænder, så hvide at de lignede perler, glitrende øjne og rødt hår, der så ud som guldtråd og brede skuldre (...) han brændte af henførelse og var dygtig med våben, stærk, tapper, storsindet, artig mod alle mennesker og han rørtes let til medlidenhed. Og hele hans hjertes ønske og vilje var at gå i krig mod saracenerne.”

Det havde ikke været let for Jaume at skaffe samle tropperne sammen. Flertallet af hans aragonske vasaller foretrak at angribe Valencia, et rigt kunstvandet islamisk kongedømme lige syd for Katalonien. Det skulle også blive deres næste angrebsmål, og deres sejr er årsagen til at der i dag tales en slags katalansk i Valencia – et sprog der dog af valencianerne og Madrid defineres som forskelligt fra Kataloniens officielle sprog. Men katalanerne i Barcelona og deres fyrste Jaume havde set strategisk rigtigt ved at begynde med Majorca. Efter erobringen af Valencia stødte kongeriget Aragonien sammen med den ligeledes ekspanderende nabostat Kastilien, der erobrede Murcia længere mod syd. Derefter var det ikke muligt for Aragonien at ekspandere videre på den Iberiske Halvø, hvorfor det med Barcelona som udgangspunkt koncentrerede sig om at etablere et kommercielt og militært herredømme i Middelhavet. Omdrejningsaksen i dette herredømme var Majorca. Jaume havde overtalt sine nølende aragonske vasaller og de øvrige allierede til at deltage i erobringstogtet ved at love dem rige besiddelser på de frugtbare og veldyrkede øer. Hæren gik i land på Playa del Mar i vore dages Palma og indledte hurtigt en belejring af byen Majorca (det nuværende Palma), der førte til sejr over de mauriske forsvarere, da byen kapitulerede 31. december 1229.

Katalanernes sejr blev indledningen til et af de mest systematiske koloniale eksperimenter i hele middelalderen. Den aragonske aristokrat Nunyo Sanç fik det største samlede domæne i form af 13.500 ha i Valldemosa, Bunyola, Mabacor foruden 89 huse i hovedbyen (Palma). Ærkebiskoppen i Barcelona blev belønnet med halvdelen af byen og kyststrækningen så langt som Bunyabulfar. Sóller blev delt mellem greven af Ampurias, biskoppen af Gerona – som dog hurtigt solgte sin del – og vicomten af Béarn. Efter uddelingen til byerne og de adelige magnater rådede kongen stadig over to tredjedele af det uhyre bytte. Dette delte han mellem soldaterne i sine bymilitser, matroserne i flåden og de købmænd som havde finansieret ekspeditionen. Denne fordeling er skildret i en detaljeret fortegnelse over kongens besiddelser ved navn *medias regis*. I selve byen Majorca gik 307 huse til Tarragona (i det sydlige Katalonien), 298 huse tilfaldt til Marseille, 226 Barcelona, 226 Llérida i Aragonien, 100 Montpellier i Occitanien, mens tilsvarende mindre andele gik til en række øsamfund, der havde stillet tropper til erobringstogtet.

Fordelingen af byttet indikerer, at der var tale om en systematisk kolonisering på alle sociale niveauer. Af kolonisterne var tilstrækkeligt mange katalanere til at gøre øerne katalansk talende den dag i dag. Men det betød ikke, at maurerne blev udryddet endsige reduceret til slaver for indvandrede kristne. Krønikernes meddelelse om det bygger snarest på en

falsk analogi med de senere hændelser på Menorca. For det første kapitulerede mange maurere først senere og da på aftalte, ærefulde beingelser. Det gælder således 16.000 mand, som først overgav sig i juni 1232 mod at få lov til at beholde deres besiddelser. I det hele taget er der mange vidnesbyrd om kongens interesse i bevare en befolkning, som kunne dyrke jorden og betale skatter. Det berettes sågar at tempelridderne, der også fik del i byttet, bragte "saracenerne" til øerne fra hovedlandet. Disse overlevende muslimer arbejdede især i byhåndværk som smede, læder- og metalarbejdere og købmænd. Kilderne nævner endda en enkelt maler. Også jøderne overlevede i begyndelsen i stort tal, trods erobrernes kristne intolerance og fundamentalisme. Endnu i dag kan man få en fornemmelse af livet i den jødiske ghetto i sølvsmedenes gade, Carrer de Argentaria i Palma. Med få undtagelser som kartografen Abraham Cresques var de tvunget til at bære en særlig dragt, men generelt opfattedes de som særligt privilegerede i forhold til de kristne. Denne status medførte dog også, at deres straffe var tilsvarende strengere. Således var det forordnet, at blev en jøde dømt til hængning skulle han hænges med "mundten nedad" for at forlænge døds kampen og gøre smerten værre for misdæderen.

Øerne Ibiza og Formentera blev erobret et par år senere af uafhængige "korsfarere" under en prælat ved navn Guillermo de Montgrí. Han handlede på vegne af ærkebiskoppen af Gerona, der ikke havde fået så meget bytte på Majorca, som han havde håbet. I begyndelsen var det dog vanskeligt at lokke kolonister til øerne som erstatning for de myrdede muslimer, men i takt med Majorcas bemærkelsesværdige økonomiske vækst kom også Ibiza ind i en gunstig udvikling, først og fremmest baseret på udvindingen af salt. Det fjernere liggende Menorca havde i første omgang fået lov til at leve videre som en maurisk vasalstat. Først i takt med ekspansionen mod Sicilien og Sardinien i 1280erne blev øen vigtig for den aragonske krone i kapløb med de italienske bystater Genova og Pisa, der også havde kaster deres begærlige øjne på dette forsvarsløse bytte. I 1287 landede den unge konge Alfons III på Menorca. Han gennemførte den mest brutale nedslagtning af en hel befolkning i hele det aragonske dynastis historie, hvilket ikke siger så lidt. Endnu hundrede år efter erobringen i 1370erne var øen ikke kommet til kræfter. Mange huse stod stadig ubeboede, hvilket medførte at den tidligere så blomstrende ø end ikke var i stand til at levere tilstrækkeligt med skatter til at betale for sin egen administration.

Efter erobringen af Valencia orienterede den katalansk-aragonske stat sig mod Middelhavet. Det begyndte i 1282 med overtagelsen af den sicilianske krone efter et oprør mod de bourbonske herskere, der er blevet berømt via Verdis opera, den sicilianske Vesper. Siden fulgte et kostbart og opslidende angreb på Sardinien, som kørte fast i en opslidende guerillakrig. Et vidnesbyrd om den katalanske tilstedeværelse har dog overlevet; befolkningen i den lille by Alghero i det nordvestlige Sardinien taler den dag i dag en tydelig katalansk dialekt. Større succes havde katalanske købmænd i Nordafrika, hvor de skaffede sig handelsrettigheder. Samtidig søgte katalanske eventyrere endnu længere østpå. I kølvandet på det fjerde korstog blev katalanske adelige udnævnt til hertuger i Athen og Morea, med det resultat at katalanske købmænd fik adgang til de rige markeder i Byzans. Sammen med venezianere og genovesere besejlede de Sortehavet

og drev lukrativ handel der. Som modydelse kæmpede et katalansk kontingent tappert til den bitre ende under den osmanniske storm på Konstantinopel i 1453 og blev hugget ned til sidste mand.

På dette tidspunkt var det katalanske søvælde i Middelhavet ved at synge på sidste vers, men i to hundrede år var katalansk det mest udbredte sprog i middelhavsverdenen. Og Majorca var et centralt omdrejningspunkt i dette søvælde. Jern fra Bayonne og Kastilien, figner fra Murcia og Alcudia, salt fra Ibiza, olie fra Sevilla, slaver fra Grækenland og Sardinien var de mest udbredte varer på Majorcas markeder, hvor omsætningen mellem Barcelona og Nordafrika foregik. En anden central aktivitet var skibsbygning. Karaveller bygget på Majorca førte an i udforskningen af Atlanterhavet i 1300-tallet. En anden stor aktivitet var våbenproduktion. Armbrøste fra Majorca blev eksporteret i tusindvis til Flandern og England i 1380erne og fandt anvendelse hos begge parter i den langvarige konflikt mellem den franske og den engelske konge, som vi kender under betegnelsen hundredårskrigen.

Majorca var en central del af det relativt løst sammenføjede aragonesisk-katalanske rige, der bestod af fire kerneprovinser, Aragonien, Katalonien, Valencia og Majorca. Hertil kom et skiftende antal kongeriger og fyrstedømmer styret af andre dele af det samme herskerhus. Alt dette fik en ende da Majorca sammen med de øvrige aragonske besiddelser blev forenet med Kastilien i 1479. Denne forbindelse fik på længere sigt skæbnesvangre følger for katalanernes selvstændighed og sproglige identitet. Det var dog først i 1720 at Aragonien med Barcelona, Majorca og Valencia endegyldigt blev underlagt det kastilianske styre efter nederlaget for huset Habsburg til det franske kongehus Bourbon (på spansk *Bórbon*). Katalanerne havde holdt med den tabende tronprætendent i den spanske arvefølgekrig 1701-1710 (i Spanien; i det øvrige Europa regnes den fra 1701 til 1714), hvilket medførte at katalansk sprog og selvstyre i de følgende år blev undertrykt af den centraliserede spanske enhedsstat. At det ikke var givet på forhånd at Katalonien skulle miste sin selvstændighed fremgår af, at det i 1640 lykkedes Portugal at generobre sin selvstændighed efter en kort krig – den portugisiske krone var kommet i personunion med den spanske under Filip II i 1580. Katalanerne gjorde også oprør i 1640, men tabte og blev genindlemmet i den spanske stat, hvorved landet tabte sit parlamentariske styre og øvrige selvstændighed.

Katalansk kulturel og sproglig selvstændighed genopstod først i anden halvdel af 1800-tallet i takt med den industrielle revolution. Ironisk nok var det især Barcelona og Katalonien der profiterede af eksporten til det tidligere spanske kolonirige. Den deraf følgende økonomiske vækst lagde grunden til en kulturel og politisk opblomstring som i 1892 kronedes med formuleringen af de såkaldte *Bases de Manresa*, principperne for et autonomt Katalonien inden for en føderalt opbygget spansk stat. I 1931 proklameredes en kortvarig katalansk republik. I foråret 1936 lykkedes det trods kraftig modstand fra de øvrige republikanske partier det katalanske selvstyreparti sammen med baskerne i tre af de baskiske provinser – Navarra tilsluttede sig nationalisternes oprør – at sikre en vidtgående autonomi inden for en føderalt organiseret republik. Den katalanske regering, *Generalitat*, kæmpede tappert til det sidste, og Barcelona kapitulerede som den sidste republikanske bastion i januar 1939.

De katalansk talende Baleariske Øer valgte forskellig side under opgøret. Majorca og Ibiza var fra første færd på de nationalistiske oprøreres side og fungerede som en slags hangarskib i Middelhavet, hvorfra oprørerne kunne blokere skibsfarten til de regeringstro områder. Menorca derimod, med en fortid under britisk herredømme under napoleonskrigene, forblev til sidste på republikkens side. Majorcas ubetingede støtte til Franco blev belønnet med store investeringer og en kraftig satsning på masseturisme i 1950'erne og 60'erne, der til gengæld sled området helt ned. En nedslidning, og tilbagegang som øerne først i 1990'erne er kommet ud af.

Catalunya – en af Europas rigeste regioner

Det er marts 1993. Trækronerne over Barcelonas boulevarder er knapt sprunget ud, og Barcelona ligger øde hen, forbi Kataloniens stolthed og nationale identifikationssymbol nr. 1, Barcelona F.C. spiller kamp mod arvefjenden Real Madrid. Passende nok vandt Barcelona, og det ikke alene pga. Michael Laudrups indsats, hvad man ellers let kunne få indtryk ud fra den danske presses intense dækning af opgøret. Gennemgående vinder Barcelona og Katalonien hvad der er at vinde, økonomisk såvel som kulturelt. Men intet overgår en sejr over Real Madrid, den klub der under Franco var regimets officielle kæledægge. Årsagen til mit besøg var en konference om mindre folkeslag og Europa. Den afholdtes i anledning af hundredårs jubilæet for formuleringen af kravet om kulturel og politisk selvstyre for Katalonien. *Bases de Manresa*, som selvstændigheds-erklæringen kaldes, blev affattet ved den katalanske selvstændighedsbevægelse, *Unió Catalanista*, andet årsmøde 1892 i byen Manresa i hjertet af det traditionelle Katalonien – eller Catalunya, som katalanerne insisterer på at stave det spanske Cataluña. Manresa er en uspoleret, lidt rå og grå provinsby med 60.000 indbyggere på den anden side af den savtakkede Montserrat bjergkæde ca. 80 km vest for Barcelona, ikke langt fra klosteret af samme navn, der er det symbolske centrum for den katalanske selvstændighedsbevægelse.

Det er ingen hemmelighed for alle dem der hang ved tv-apparaterne under olympiaden i 1992 at katalanerne er særdeles selvbevidste og stolte af deres sprog, kulturelle arv og økonomiske formåen. Katalansk fik sit store gennembrud i verdensoffentligheden som officielt sprog, over spansk og ved siden af engelsk under de sportslege, der markerede en foreløbig kulmination på regionens tornefulde vej mod selvstændighed fra det kastilianske Spanien. Det nuværende delvise selvstyre – på spansk *autonomias*, der både er et verbum og et substantiv – grundlagdes i årene mellem 1977 og 1979 med genindførelsen af en særlig regering for Katalonien, *Generalitat*. Efter general Francos død i december 1975 indledtes en hastig demokratiseringsproces, som kongen Juan Carlos spillede en afgørende og, ved vi nu, yderst vel forberedt rolle i. Selv i det katalansk-talende Barcelona var boghandlernes vinduer i 1993 fyldt med den spanske interviewbog, *El Rey*, hvori Juan Carlos fortæller om sin rolle i det dramatiske skifte fra diktatur til demokrati, bl.a. i form af hemmelige forhandlinger med den kommunistiske leder, Santiago Carillo (Vilallonga, 1993). Bogen minder os om, hvor let overgangen til demokrati kunne være mislykkedes, en viden der er nyttig i dag, hvor demokrati og modernitet virker som en naturtilstand.

Et biprodukt af demokratiet var indførelsen af regionalt selvstyre i Katalonien, herunder anerkendelse af katalansk som ligeberettiget med spansk. Kongen markerede dette symbolsk ved i 1988, i hundredåret for det første katalanske selvstyre, at tale til parlamentet i Barcelona på katalansk. Sprogforskellen er så stor at det svarer til, at et dansk statsoverhoved ville holde en hel tale på færøsk i Tórshavn. Det kan virke lidt overraskende på den uforberedte besøgende, at nationalismen er så markant og indædt i en befolkning, som det går så godt materielt og politisk. Normalt forbinder man nationalisme med kriser af den ene eller anden art. Men Katalonien er det gået så godt at landet nu figurerer i EU's statistikker som en af Europas rigeste og mest dynamiske regioner sammen med Lombardiet, Rhône-Alpes, Baden-Württemberg og Luxembourg – foruden selvfølgelig storbyerne Hamburg, London og Paris. Det betyder ikke, at alle indbyggerne er rige, tværtimod ser man ganske mange tiggere, og berigelseskriminaliteten er, som alle Barcelona-farere ved, vel udviklet og lommetyve og svindlere meget kompetente. Men rigdommen er yderst synlig.

Det nød vi repræsentanter for en lang række af Europas 'mindre folk' godt af, idet vi var fløjet ind og indkvarteret på firestjernet hotel på Generalitats regning. Ganske vist måtte vi danske skuffe værterne ved at oplyse dem om, at det stort set mest fornærmende de kan gøre mod danskere er at henregne os til gruppen af 'mindre folk'. Danmark er selvfølgelig en lille stat, det gentager vi i tide og utide når vi skal bortforklare nederlag eller bagatellisere virkningerne af vores politiske handlinger på den europæiske scene. Men samtidig kunne vi aldrig drømme om at lade os sætte i bås med regioner som Katalonien eller Lombardiet, ja selv det langt større Bayern er vi højt hævede over, da vi aldrig har mistet den politiske selvstændighed. At det var stormagterne, der reddede Danmark fra egen inkompetence i 1864 er et forhold vi bekvemt har fortrængt fra den nationale hukommelse. Vi bliver også fornærmede over at blive sammenlignet med Luxembourg, og føler os i realiteten også hævet over andre små lande som Holland, Belgien, Portugal og Irland. Skal danskerne drive udenrigspolitik, foregår det altid ved rejser til London, Paris, Washington og til nøds Berlin, hvorefter vi fornærmes over at de andre ikke altid omsætter vores indlysende rigtige råd til øjeblikkelig handling. Men så kan vi jo altid genere deres fjollede stormagtsdrømme på Europas vegne ved at stemme nej.

Så på det felt kunne vi ikke bringe katalanerne megen hjælp i deres bestræbelser på at formulere mindre folkeslags ret til at forlade de statsdannelser, som historien og skæbnen af den ene eller anden grund har anbragt dem i. Vi er jo en stat, oven i købet med verdens ældste flag. En rigtig danskers selvtillid rystes ikke ved på udstillingen om den katalanske nationale bevægelses historie at blive konfronteret med den katalanske fane, der kendes fra 1150, og således er 70 år ældre end Dannebrog. Katalanerne mistede deres selvstændighed i 1469, da Isabella af Castilia giftede sig med Ferdinand af Aragon. Ganske vist minder den alliance om den lidt ældre Kalmarunion i Norden, men den mislykkedes jo også. Det er vi danske i mellemtiden blevet stolte af og kan ikke sige andet til katalanerne, end at de sørme har været uheldige.

Katalonien blev endegyldigt underlagt den enevældige kastilianske krone i 1720. Det samme forsøgte den danske krone på samme tid overfor Slesvig og Holsten. Forskellen er bare at i det danske tilfælde lykkedes ensretningen ikke, mens den gjorde det i Spanien. Først i slutningen af 1800-tallet dukkede den katalanske selvstændighedsbevægelse op igen, denne gang baseret på en ny klasse af velhavende forretningsmænd. Den industrielle revolution fandt især sted i floddalene omkring Manresa, hvor der var vandkraft til at drive maskinerne. Her skabtes den enorme rigdom, vi i dag beundrer i Barcelonas velbyggede kvarterer fra tiden omkring århundredskiftet, hvor nogle af den tidlige modernismes arkitekter udfoldede sig (Montáiban 1992, Hughes 1992). I Manresa skabtes de formuer, som Antonio Gaudí byggede sine fantastiske, snoede og kurvede huse for. Og Gaudí var kun en blandt snesevis af eksperimenterende arkitekter, hvis bygninger arkitekturinteresserede besøgende i dag valfarter til. Ganske tilfældigt er det næppe heller at malere som Joan Miró og Salvador Dalí stammer fra Katalonien, mens Picasso levede der et kort inten periode, et forhold som i dag stolt markeres med rige museer og indskrifter.

Siden gik Katalonien stærkt tilbage efter nederlaget i den spanske borgerkrig. Katalonien havde været kernen i den republikanske bevægelse, efter at Generalitat havde indgået et kompromis om selvstyre med den lovligt valgte, republikanske regering tidligt i 1936. Barcelona var også sædet for "anarkiets korte sommer", som George Orwell og Enzensberger på hver sin måde så bevægende har skildret (jvfr. Kaplan 1992). Men Barcelona var først og fremmest hjemsted for en borgerlig, regional bevægelse, der kæmpede for kulturelt og økonomisk selvstyre. Da Francisco Francos tropper under general Yagüe i januar 1939 triumferende marcherede ind i byen, var det som en besættelseshær. Det fremgår tydeligt af de bevarede filmstrimler der i dag vises på udstillingen om Kataloniens historie. Vagtsomme marokkanske soldater til hest rider i to rækker ned ad den mennesketomme Rambla med riflerne skudklare og modtages kun af en beskeden skare lokale falangister med armene hævet til fascisthilsen.

Francos regime var ikke blot imod enhver form for selvstændighed men slet og ret anti-katalansk. Sproget blev forbudt, selv i kirkerne, og der var hårde straffe for at bruge det offentligt helt frem til Francos død. Set i det lys kan man godt forstå den trodsige og lidt barnlige glæde, intellektuelle katalanere i dag udviser over deres eget sprog. Det var lige før de demonstrativt rakte ud efter tolkeapparaterne, når konferencens enlige inviterede basker sagde noget på spansk. Baskernes voldelige frihedskamp påkalder sig langt mere opmærksomhed i verdenspressen og, som katalanerne ikke kan blive trætte af at understrege, vil Baskerlandet (Euskadi) sikkert opnå sin selvstændighed før Katalonien, men det vil være som et stort set spansk-talende land. De næsten 10 millioner katalansk-talende vil derimod sandsynligvis forblive i statsfællesskab med Spanien, men vil være det på deres eget, for kastilianerne uforståelige sprog. Den store katalanske triumf i marts måned 1993, var meddelelsen om, at den stenrige lilleputstat Andorra i forbindelse med vedtagelsen af en moderne forfatning officielt proklamerede sig som en katalansk-talende stat. Pengenes magt er ikke ubetydelig, erindres vi om endnu engang.

Denne særlige, borgerlige og velhavende baggrund for den katalanske nationalisme, der går ud over fattige indvandrede fra Andalusien og andre

spansk-talende områder, markeres hver aften på pladsen foran Domkirken i Barcelona. Her stiller grupper af pæne bedsteborgere op til offentlig sang og dans. Nobelt klædte herrer og damer, hvoraf mange er godt op i årene, tager hinanden i hænderne med højt hævede arme og stiller op i cirkler. Til klagende toner fra et orkester, hvis musik lyder som en blanding af cirkusmusik og hardangerfele udsat for trompet, hopper de adstadigt op ned, afbrudt af enkelte dansetrin i det internationale grundmønster med to til højre og et til venstre. Dansen hedder *sardana* og er den mest nationale af alle nationale manifestationer, sammen med sproget. Dansen er mere anstrengende end man umiddelbart skulle tro. Aktørerne, især de kvindelige, har skiftet til balletsko og hopper fjedrende op og ned. Om de har det sjovt er svært at afgøre, men etnisk er det og så er formålet jo opfyldt. Sådan ville ingen i hvert fald finde på at gøre i Madrid eller Sevilla. Alt dette kunne opleves under forårets ankomst til det nordøstlige hjørne af Spanien, i det omfang vi ikke skulle sidde i rådhusalen hvor *Bases de Manresa* blev vedtaget dengang for hundrede år siden. At vi så derudover blev betænkt med overskudslageret fra de olympiske lege af flytasker med katalansk propapagandamateriale tjener kun til yderligere at understrege den tætte forbindelse mellem de to begivenheder.

Det var altså først med genindførelsen af demokratiet efter Francos død i 1975 at det katalanske sprog blev tilladt og Generalitat geninstalleret i Barcelona. I dag er forskellige udgaver af katalansk officielt sprog i Katalonien, Valencia og på de Baleariske Øer foruden i den formelt selvstændige stat Andorra. Katalansk har i takt med regionaliseringen af Frankrig også fået en vis status i regionen Rousillon omkring Perpignan i Sydfrankrig (på katalansk Rosselló). Regnes alle disse områder med kommer man endda op på næsten 10 millioner katalansk talende. Og det gør katalanerne skrupelløst, især når de beklager sig over at der i Europaparlamentet oversættes til f.eks. dansk, men ikke til det større sprog katalansk, "bare" fordi de ikke har deres egen stat og er medlemmer af det Europæiske Råd. I 1990 krævede Katalonien og de Baleariske Øer fulde sproglige rettigheder for katalansk-talende. Hvordan begrunde at f.eks. de fem millioner dansk-talende betjenes bedre end de katalansk talende spurgte de katalanske repræsentanter. Og forsøgte med beskedent held at samle repræsentanter for de såkaldte 'mindre folk' bag deres krav, bl.a. ved at indkalde til den førnævnte konference i Manresa i foråret 1993.

Katalanernes krav er dog blevet mødt med relativ velvilje i Europaparlamentet og Kommissionen, selv om den spanske stat ikke var begejstret. Den luxembourgske repræsentant Viviane Reding, i dag kommissær for uddannelse og kultur, fik vedtaget en resolution om mindretalssprogenes betydning for Europas kulturelle mangfoldighed. Helt grundlæggende EU-tekster oversættes i dag til katalansk. Sammenholdt med den indflydelse de katalanske medlemmer af det spanske parlament, Cortes, har skaffet sig i kraft af deres mange år som tungen på vægtskålen mellem socialister og konservative, har det betydet en kraftig forøgelse af den katalanske selvstændighed, dog stadig inden for rammerne af den spanske stat, som katalanerne i modsætning til den baskiske selvstændighedsbevægelse ikke har brudt med. Under indtryk af borgerkrigene i det nu opløste Jugoslavien har man, i hvert fald ikke siden

1991, hørt Pujol på vegne af det europæiske regionale samarbejde som han længe ledede kræve katalansk udtræden af den spanske stat.

Hvorledes hele denne proces med autonomi indenfor rammerne af den åbnet formulerede spanske forfatning vil ende kan ingen i dag forudse. Lykkes det omdanne Spanien til en virkelig "nation af mange nationer", som de katalanske nationalister under Jordi Pujols mangeårige succesfulde lederskab ønsker, eller bryder baskerne helt ud af staten, må historien skrives om. Men det må hele den øvrige europæiske historie også. For indeværende fortaber selvstændighedsbevægelserne sig i for mange enkelte historier til at det er muligt at præsentere dem i én samler fremstilling. En af fiduserne ved den spanske forfatnings bevidste vaghed med hensyn til at definere autonomi er netop, at alle regionerne (på spansk autonomierne) er for forskellige. Især Baskerlandet er blevet nedprioriteret sammen med de mange andre regionale historier til fordel for et samlende perspektiv på den spanske stats historie. Dette valg fremgår bl.a. af bogens valg af ortografi, hvor vi har valgt at følge den spansk centralistiske stavemåde i den *Store Danske Encyklopædi* – bortset fra de tilfælde hvor den har været inkonsekvent som i tilfældet Catalonien. Vil man forstå den regionale side af de spanske udvikling må vi henvise til især Bjarke Møllers forbilledlige dækning af især Katalonien og Baskerlandet i *Information*. Men den spanske imperiale statsnations udvikling er bestemt også en vigtig europæisk erfaring.

Den spanske centralstat fra 1492 til 1978

Efter det skæbnesvangre år 1492 fik kristne Spanien afløb for sin kreative energi i en uhørt oversøisk ekspansion, der i løbet af få tiår resulterede i herredømmet over Syd- og Mellemamerika. En følge af denne erobring var en af de største demografiske katastrofer i historie med decimeringen af den indianske befolkning fra måske 60 til under 10 millioner mennesker i løbet af få år. Her er perspektivet imidlertid det europæiske eller spanske. Den spanske ekspansion anførtes primært af underprivilegerede eventyrerne fra økonomisk tilbagestående provinser på den Iberiske Halvø. Conquistadorer som Hernán Cortés, Francisco Pizarro og Pedro Valdivia var født på de tørre og afsvedne stepper i Extremadura og Andalusien. Herfra kom også en stor del af de lejesoldater der i 1500- og 1600-tallet revolutionerede europæisk krigsførelse.

Flertallet af de feudale monarkier havde i middelalderen afskaffet det germanske krigeropbud som vi kender fra Folkevandringstiden, men en rest af det overlevede i de nordspanske småriger der undgik den arabiske erobring i 700-tallet. Den militære succes for kongeriget Kastilien-Leon under erobringen af det muslimske-arabiske Spanien – den førnævnte *reconquista* – byggede på en art værnepligt. Men denne værnepligt var selektiv. Det fremgår klart af den såkaldte Valladolid-ordning fra 1494, der blev vedtaget to år efter erobringen af den sidste muslimske stat, Granada. Ifølge denne forordning var én mand ud af hver tolv i alderen mellem tyve og femogfyrrer forpligtet til at gøre tjeneste hjemme eller i udlandet mod betaling. Mange af disse tjenestegørende var lavadelige. Den franske krone forsøgte at gennemføre en tilsvarende ordning, men stødte mod standshovmodet hos adelen der nægtede at gøre tjeneste som "almindelige"

fodsoldater. Kun heste passede sig for dem, også efter at kavalleriet blev udkonkurreret af musketter af musketter, piker og hellebarder.

I Spanien lykkedes det derimod at opstille værnepligtige styrker omkring en solid kerne af professionelle, de såkaldte *tercio*'er, militære formationer som kom til at dominere Europas slagmarker i 1500-tallet og en stor del af 1600-tallet. Deres succes hang sammen med at unge spanske adelsmænd ikke fandt det under deres værdighed at lade sig indrullere i infanteriet som menige, også selv om de medbragte en tjener og et par heste til at transportere sig selv og bagagen under marcherne (Howard 1976, 43). Der var dog en afgørende forskel på denne periodes hære af professionelle "landsknægte", som de kom til at hedde på mange sprog med overtagelse af den tyske betegnelse, og 1800-tallets meget lidt uddannede massehære. Årene mellem 1500 og 1700 var de mest krigeriske nogen sinde i Europa, både hvad angår antallet af år med åben konflikt (95 procent), hyppigheden af krig (næsten en hvert tredje år) og den enkelte krigs gennemsnitlige varighed, omfang og intensitet. I løbet af 1500-tallet var der næppe fred mellem Spanien og Frankrig overhovedet, mens i 1600-tallet de østrigske Habsburgere og Sverige var i krig gennemsnitligt to ud af tre år, Spanien i tre ud af fire, Polen og Rusland i fire ud af fem, og det Osmanniske Imperium praktisk taget hele tiden. I modsætning til almindelige antagelser viste våbenkapløbet sig imidlertid økonomisk fordelagtigt – om ikke for befolkningerne som sådan, så i hvert fald for de involverede stater. Bortset fra det overanstrengte spanske rige.

Den såkaldte "nye militære historieforskning" fra 1960erne og 70erne har med held demonstreret hvordan de alvorlige administrative og logistiske problemer, udløst af behovet for at bygge fæstninger og krigsskibe samt hverve og udstyre tropper i en hidtil ukendt målestok, faktisk forårsagede en revolution i styreformen der førte til den moderne stat 1700-tallet (Parker 1988). Denne såkaldte "militære revolution" opfattes i dag som den afgørende forklaring på udviklingen af den arbejdsdisciplin, det management og de teknologiske opfindelser som muliggjorde den industrielle revolution fra 1780. Der var altså permanent krig på det europæiske kontinent i dette århundrede. Til gengæld var krigene mere ordnede og med langt færre døde end 1600-tallets og det demokratiske og nationalistiske 1800-tals. For slet ikke at nævne det barbariske 20. århundredes industrialiserede massemyrderier. Hovedparten af de omkomne var faktisk ofre for de epidemier, der med usvigelig sikkerhed brød ud når så mange mennesker blev bragt sammen i længere tid på samme sted. Den spanske stat i 1500- og begyndelsen af 1600-tallet var som den finansielt og militært stærkeste af de europæiske stater involveret i alle krigene, især konflikterne med det kapitalistiske centrum i Flandern og Nederlandene (Parker 1972, 1977 og 1979). Men tabte. Mest spektakulært mod England i 1588 med nederlaget for den Store Armada kort efter at Filip II netop havde udkæmpet en sejrrik krig på imperiets anden front i Middelhavet med sejren over det osmanniske rige i søslaget ved Lepanto (ved Grækenland) i 1571. Resultatet af denne økonomiske og militære overanstrengelse er den kendte udvikling af (relativ) underudvikling der kom til at karakterisere den spanske stat i næsten tre århundreder efter 1720.

Underudviklingen hang tidsmæssigt sammen med centraliseringen, men om den så entydigt er et resultat af denne er et spørgsmål som debatteres

intest i Spanien i dag. En indflydelsesrig skole af nulevende spanske historikere, de såkaldte “østrigere”, hævder i dag, at havde habsburgerne vundet over borbon’erne i 1710, ville en føderal og decentralistisk udvikling have vundet over centralismen og dermed bragt Spanien ind på en historisk “samtidig”, demokratisk og moderne vej. Tragisk nok er det akkurat fortalerne for denne “østrigske” centralisme, som de etniske nationalister (dvs. national-socialister) i den den baskiske terrororganisation ETA myrder i deres bestræbelse på at forhindre ethvert kompromis mellem den spanske stat og den baskiske nationalisme. Det seneste eksempel på dette barbari var mordet på den socialistiske professor i økonomisk teorihistorie og føderalistiske tilhænger af dialog mellem statsmagten og de regionale bevægelser, Ernest Lluch, i Barcelona 21. november 2000.⁴ Lluch blev myrdet af en aflæggergruppe af ETA i Barcelona, den såkaldte “comando Barcelona”, kort efter at have publiceret en bog om de katalanske embedsmænd, der støttede den habsburgske tronprætendent i krigen 1700-1710. Han var ude af politik, men var ved at planlægge en konference om det føderalistiske alternativ for Spanien der blev afbrudt med Kataloniens indlemmelse i den centraliserede spanske stat i 1720. Der er ingen risiko for at de unge terrorister i ETA har læst hans værker. Men de eller deres leder har åbenbart opfattet enhver føderalistisk dialog som en udfordring til deres egen fanatiske og racistiske etnonationalisme.

I 1492 var Fernando og Isabella drevet af en snæversynet vision om kristen enhed, generobring og ekspansion. Men de var også arvinger til en multikulturel erfaring med multikulturel sameksistens som det kom til at koste Spanien dyrt at fornægte. Det samme skæbnesvangre valg har gentaget sig igen og igen i spansk historie. Senest under sejrherren i borgerkrigen, generalissimo Francisco Franco. I den “europæiske” tolkning af borgerkrigen som den første runde i opgøret mellem fascisme og demokrati er Franco og hans *Falange Español* ofte blevet fortolket som fascister. Det er så upræcis en anvendelse af betegnelsen at den må forkastes (jvf. Payne 1961 og 1976). Tværtimod kan vi i dag, i lyset af den relative lethed hvormed demokratiet sejrede efter 1975, konkludere at Francos styre, “frankismen”, netop ikke repræsenterede en totalitær ideologi som fascismen, endsig nazismen (eller kommunismen). Regimet var katolsk konservativt, undertrykkende og ofte blodigt, men ikke totalitært ensrettende. Af den grund overlevede det civile samfunds institutioner, hvilket muliggjorde en hurtig tilbagevenden til demokrati og kontraktlig markedsøkonomi efter diktaturets fald i modsætning til situationen i det kommunistiske Sovjetunionen, hvor det har vist sig langt vanskeligere at etablere demokrati og markedsøkonomi end naive liberalistiske økonomer havde antaget i det euforiske år 1991. Frankismen var, som den spansk-amerikanske politolog Juan Linz så profetisk slog fast helt tilbage i 1964, et autoritært regime eller diktatur, ikke et totalitært samfund styret af en totalitær ideologi (Linz 1964, 1975, 1976).

I 1964 udviklede Linz et sæt bestemmelser for at kunne beskrive regimet i Spanien under Franco. Han begyndte med at afvise tanken om et kontinuum fra demokratiske til totalitære regimer, at autoritære regimer

⁴ Se de bevægende nekrologer i *El Pais* 22. november og *El Mundo* 23 november om en historiker, der mistede livet på grund af den politiske aktualitet af sin forskning.

skulle kunne beskrives ud fra deres større eller mindre grad af henholdsvis demokratiske eller totalitære træk. Det særlige ved et *autoritært* regime er ifølge Linz at det er et politisk system med begrænset, ikke-ansvarlig politisk pluralisme uden veldefineret og ledende ideologi, men med en klar mentalitet (gerne antikommunisme). Dertil kommer at det er præget af en intensiv og ekstensiv politisk mobilisering, undtagen i bestemte, afgrænsede perioder i forbindelse med regimets oprettelse, i Spanien mellem 1931 og 1938). Sidst kræves en leder eller en ledergruppe (junta), der udøver magt indenfor formelt uklart definerede, men reelt tydeligt forudsigelige grænser (Linz 1964, 255).

Den heraf reulterende relative pluralisme gav langt bedre muligheder for overgangen til demokrati, på spansk *transición*, end i flertallet af kommunistiske stater, da deres økonomier brød sammen. Det er hovedlæren af det spanske eksempel som Linz allerede havde forudset i sin banebrydende undersøgelse af fascismen i komparativt lys fra 1976. Linz' abstrakte politologiske analyse bekræftes på mange måder af et vidnesbyrd fra en helt anden side, forfatteren Camilo José Cela. Thomas Thurah kalder Cela for spansk litteraturs store, vrisne mand i en portrætsamtale med Cela i en bog med den lovende titel *Historien er ikke slut*.⁵ Cela, der er født i 1916, deltog i borgerkrigen på nationalisternes side, og fik i 1989 med godt fyrré års forsinkelse Nobel-prisen i litteratur for tre værker offentliggjort mellem 1942 og 1950. På Thurahs spørgsmål om hvilket Spanien han føler sig mest hjemme i, det gamle eller det nuværende, svarer Cela:

“I det Spanien, som er nu. I min barndom var Spanien ledet af Miguel Primo de Rivera, som jeg ikke husker specielt godt. Så kom den spanske Republik, som var helt vanvittigt. Og derefter fulgte Francos diktatur, som også var helt vanvittigt. Derfor er dagens Spanien at foretrække frem for det, jeg tidligere har kendt.”

– I hvilken forstand var Republikken vanvittig?

“Det var en pittoresk republik uden nogen form for politisk ledelse. Den varede også utrolig kort tid, den havde hverken hoved eller hale.”

– Så forklaringen på det efterfølgende diktatur er, hvis jeg forstår Dem rigtigt, i høj grad republikkens svaghed?

“Det er muligt, det har været årsagen. Når talen falder på de europæiske lande, er Spanien den store ubekendte.”

– I forhold til hvad?

“I forhold til det øvrige Europa. Spanien er gennem sin historie blevet isoleret. Eller har ladet sig isolere, for jeg mener, at vi har del i skylden for denne isolation. Spanien har altid gjort alt, hvad der er kommet til landet udefra, spansk, herunder de udlændinge, der har opholdt sig i landet.”

– Hvordan adskilte Francos diktatur sig fra østeuropæiske?

“I forhold til de østeuropæiske diktaturer var det spanske nærmest en vittighed. Sagde man noget imod systemet under Hitler eller Stalin, blev man skudt. Det blev jeg ikke, da jeg talte mod Francos styre. Der skete mig ikke noget. De forbød nogle af mine bøger, men skidt med det, det vigtigste er, at man ikke selv bliver forbudt.”

⁵ Thomas Thurah, *Historien er ikke slut*, Gyldendal 2000. Jeg har skrevet en længere diskussion af det historieteoretiske og politiske indhold i Thurahs bog i *Kritik* 152, august 2001.

– Det lykkedes Franco at forblive ved magten i fyrre år?

“Ja. Han havde nok et mærkeligt politisk instinkt, for vi troede aldrig på ham. Han var en meget mærkelig mand, meget mærkelig. Han havde ikke nogen fortrin, hverken hans stemme eller hans fremtoning, men han virkede. Sær type. Folk fra oppositionen, der levede i eksil i Mexico, Venezuela eller andre steder, sagde altid: ‘Når Franco dør ...’ De var ikke i stand til at gøre oprør mod ham.”

– Men der var heller ingen, der forventede, at nogen skulle overtage efter Franco og fortsætte samme system?

“Nej. Den store tjeneste, Franco gjorde Spanien, var at være den sidste overlevende general fra Borgerkrigen. Hvis der havde været en til, var der kommet en ny borgerkrig. Så døde han, og det var dét. Der skete ikke noget. Det var lidt mærkeligt. Spanien udviklede sig ikke på grund af ham, men på trods af ham, for udviklingen kan ikke stoppes. Landet blev langsomt moderniseret, og udviklingen blev hjulpet på vej af for eksempel turismen. Der dukkede nordiske piger op i bikini, det betød noget. Det betød også noget, at folk i fjernsynet kunne se, at der fandtes valg og skilsmisser her i verden. De var himmelfaldne, det betød jo frihed. Alle disse vinduer ud mod verden betød meget.”

– Har Franco og hans folk haft en anelse om, at den økonomiske liberalisering kunne blive et anslag mod systemet?

“Det tror jeg ikke. Jeg ved det ikke, men det tror jeg ikke. Der skete det samme med Franco, som altid sker med de diktatorer, der sidder meget længe ved magten, at hans tilhængere blev værre end han selv. For så vidt var vi bedre tjent med Franco end med dem, der befandt sig omkring ham.”

– Diktatorerne bliver blødere med årene?

“Formodentlig. Man kan måske ikke sige, det er reglen, men i tilfældet Franco var det sådan.” (Thurah 2000, 273-274).

Man kan selvfølgelig diskutere hvor repræsentativ Celas oplevelse af diktaturet var. Modstanderne i eksil eller de modstandskæmpere som blev henrettet – heraf to i efteråret, mens Franco lå for døden – ville nok ikke dele Celas distancerede, næsten overbærende analyse. Men set fra i dag må man indrømme at den rammer grundtrækkene i diktaturet ganske præcist. Cela køligt registrerende opfattelse gælder også hans egen involvering i Borgerkrigen. På spørgsmålet om hans egen deltagelse svarer han:

“Unge omkring tyve blev ligesom jeg indrulleret enten på den ene eller den anden side, men på begge sider var der måske to procent, der forsvarede en sag, resten af os var fuldstændig ligeglade. Hele den efterfølgende idealisering af, hvordan man sloges for en sag, det er simpelthen løgn. Krig med konventionelle våben er en sær oplevelse.”

– Hvor længe var De med?

“To år.”

– Det er længe? Var det frygteligt?

“Ja, det er længe, men det var ikke frygteligt.”

– Kedeligt?

“Heller ikke. Det var meget bevægende. Ens største våben er alderen, det er en stærk kraft at være tyve år.”

- I hvilken forstand? Frygtløshed?

“Man er helt bestemt også bange, samtidig er det spændende.”

– Gjorde De Dem forestillinger om, hvad der skulle ske på den anden side af Borgerkrigen?

“Nej, slet ikke. Jeg gjorde mig ingen forestillinger om noget, ud over at jeg var til stede et bestemt sted med nogle bestemte mennesker. Andre idealiserede forestillinger duer ikke.”

– Og hvad med idealiseringen af den anden side, Republikkens, med deltagelse af internationale idealister?

“Det var løgn. De var ikke idealister, de var eventyrere. Ligesom de italienere og tyskere, der var på vores side. Eventyrere! Det er aldrig blevet sagt, fordi der er en tendens til at fantasere, forestille sig ting. Det er meget hårdt at måtte tænke sådan, men sådan er det.” (Thurah 2000, 275-76).

Er Spanien så anderledes?

Det grundige svar på dette spørgsmål findes i de følgende kapitler, men det kan allerede nu forudskikkes at hvis Spanien har været anderledes (end Europa) gælder det kun for en del af halvøens historie. Det var ingen skæbne, ingen særlig spansk *Sonderweg*, sådan som tyske historikere har talt om for Tysklands vedkommende – og spanske impliceret, men ikke teoretisk ekspliciteret, for Spaniens vedkommende. Og slet ikke i dag efter indførelsen af demokratiet og tilslutningen til EU. Med udformningen af forfatningen af 1978 er det tværtimod muligt at det bliver Spanien som viser vej for et Europa, der bakser med forholdet mellem nationalstatslig suverænitet, føderal decentralisering og regionalt og lokalt selvstyre. Netop ved ikke at definere endemålet – ud over opretholdelsen af statens enhed i en eller anden ubestemt forstand – har Spanien gjort det muligt at leve i en permanent forfatningsdebat, som ville have ført til borgerkrig i de fleste andre lande (Heywood 1995). Bortset fra den ulykkelige konflikt i Baskerlandet, der vel at mærke primært er en konflikt *mellem* baskerne internt om graden af autonomi og valget mellem en eksklusiv, etnisk-racistisk nationalisme à la ETA og en inkluderende borgerlig (civic) nationalisme à la Katalonien (Puig i Scotoni 2000), er det ikke kommet til krig. Tværtimod er Spanien i god fremgang og overlever formentlig også bortfaldet af strukturfondene som følge af EUs udvidelse med det fattigere Østeuropa.

Det er derfor på tide at droppe det slagord som Francos propagandaminister Manuel Fraga Iribarne formulerede i 1950erne, “Spain is Different”. Officielt var sloganet beregnet på at trække turister til, men i realiteten dækkede det over en integrestisk katolsk konservatisme. Den forestilling led totalt nederlag med transitionsprocessens demokratisering, hvor vi såvel har været vidne til vælgernes afvisning af selvsamme Iribarnes ekstremt højreorienterede parti samt et socialistisk flertalsstyre i mere end et tiår. Og sidst, men ikke mindst, en valgsejr for et pragmatisk konservativt parti under en leder der er for ung til at være kompromitteret af Franco-tiden. Som den senere socialistiske ministerpræsident Felipe González udtrykte det i en samtale med aristokraten José Luis de Vilallonga i en tidlige fase af demokratiseringsprocessen:

“– Blandt intelligente højrefolk – og de findes – går man meget nøjere ind på spørgsmålet (om monarkiets fremtid, u.ø.), sagde han. De ved godt, at

kongen og monarkiet bliver endegyldigt konsolideret den dag, hvor vi regerer Spanien med don Juan Carlos i spidsen. Den dag opfylder kongen sin far greven af Barcelonas gamle drøm og bliver ubestrideligt "alle spanieres konge".

Felipe González' smil blev næsten giftigt, da han tilføjede:

– Der er på højrefløjen nogle endnu mere skarpsindige personer, der mener, at konsolideringen bliver endegyldig, når socialisterne siden taber valget, og således giver plads for magtskiftet. Det vil være beviset på, at Spanien er blevet virkelig demokratisk." (Vilallonga 1993, 12).

Med disse profetiske ord vil jeg slutte. Felipe González' profeti er gået mere end i opfyldelse, selv om det nok varede længere før socialisterne tabte end de konservative monarkister havde regnet med. Omvendt er det vigtigt at erindre at det langt fra givet at transitionsprocessen skulle ende med demokrati. Dets succes skyldtes – ud over EU's og især det tyske og svenske socialdemokratis omfattende støtte – en bevidst, moden og modig indsats af navngivne personer, herunder ikke mindst af kongen, Juan Carlos I. Deres handlinger er årsagen til at det spanske demokrati – herunder den føderale decentralisering – nu er sikret og landet i en spændende og rivende udvikling. Ikke uden problemer og ofte præget af en irriterende og selvbevidst egoisme overfor de andre medlemmer af EU. Alt det beviser blot at spanierne er blevet europæere – på ondt og på godt. Det gælder paradoksalt nok selv baskerne – herunder terroristerne i ETA.

Litteratur

- Anderson, Perry 1974, *Lineages of the Absolutist State*, London: NLB Books 1974
- Balcells, Albert 1991, *Història del nacionalisme català. Dels Orígens al Nostre Temps*, Barcelona: Generalitat de Catalunya 1992, (spansk 1991, bearbejdet engelsk overs. *Catalan Nationalism. Past and Present*, London: Maxmillan 1996)
- Barea, Arturo 1941 ff., *Smedjen (La Forja), Den blodige Vej (La Ruta), Oprøret (La Llama)*, dansk overs. 1946-47, paperback Gyldendals Tranebøger 1964
- Bisson, T.N. 1986, *The Medieval Crown of Aragon. A Short History*, Oxford University Press 1991
- Brenan, Gerald 1943, *The Spanish Labyrinth. An Account of the Social and Political Background of the Civil War*, Cambridge University Press 1971
- Cantor, Norman 1994, *The Sacred Chain. A History of the Jews*, New York: HarperCollins 1995
- Carr, Raymond T. 1980, *Modern Spain 1875-1980*, Oxford University Press 1980
- Carr, Raymond 1977, *The Spanish Tragedy. The Civil War in Perspective*, London: Weidenfeld and Nicolson 1977
- Christiansen, Niels Finn 1997, "Forskellenes Europa", *Den Jyske Historiker* 75-76, 1997, 164-176
- Dokumenter til den spanske arbejderklassens og arbejderbevægelses udvikling 1800 til 1976*, Særnummer 1 af *Den Jyske Historiker* 1977 (med grundig kommenteret litteraturoversigt)
- Elliott, John H. 1963, *Imperial Spain 1469-1716*, Pelican Books 1970
- Erslev Andersen, Lars 1997, "Den andalusiske arv", *Sfinx* 1997:1, 18-24
- Euskadi Ta Askatasuna, Den baskiske regering har en meget professionel engelsksproget hjemmeside med bl.a. oplysning om ETAs historie og program: <http://osis.ucsd.edu/~ehj/html/eta.html>; mange litteraturhenvisninger
- Fuentes, Carlos 1992, *Det begravede spejl* (am. 1992), Kbh.: Gyldendal 1993
- Gallo, Max 1969, *Histoire de l'Espagne franquiste 1-2*, Verviers: Marabout Université 1975

- Gantriis, Anders 1976, "Den sociale revolution 1936-37", *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 91-120
- Hannestad, Niels 2001, "Marokko – en romersk fiasko", *Sfinx* 2001:2, 43-50
- Hansen, Jørn 1976, "Partido Comunista Español – PCE", *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 127-148
- Hansen, Torben 1976, "CNT – FAI, UGT – PSOE, POUM og arbejderklassens revolution", *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 149-170
- Heiberg, Morten 2000, "Nuove considerazioni sulla guerra di Spagna: la storia segreta dell'intervento militare italiano", in *Pensiero ed azione totalitaria tra le due guerre*, a cura di Michele Abbate, Civita Castellana ed Orte: Centro Falisco di Studi Storici, 2000, 43-62
- Heywood, Paul 1995, *The Government and Politics of Spain*, London: Macmillan 1995
- Howard, Michael 1976, *War in European History*, Oxford University Press 1976 (dansk overs. *Krigene i Europas historie* ved K.G.H. Hillingsø, Kbh.: Fremad 1977)
- Hughes, Robert 1992, *Barcelona*, New York: Knopf 1992 (svensk overs. *Stckh.*: Forum 1996)
- Jutglar, Antoni 1968, *Ideologias y clases en la España contemporanea 1 (1808-1874), 2 (1874-1931). Aproximación a la historia social de las ideas*, Madrid: Editorial Cuadernos para el Diálogo
- Jørgensen, Palle 1976, "Den spanske samfundsformation (1800-1936)", *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 12-84
- Jørgensen, Palle 1976a, "Franquismens Janusansigt", *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 244-261
- Kaplan, Temma 1992, *Red City Blue Period: Social Movements in Picasso's Barcelona*, Berkeley: University of California Press 1992
- Khatami, Siamak 1997, "Between Class and Nation: Ideology and Radical Basque Ethnonationalism", *Studies in Conflict and Terrorism* 20, 1997, 395-417
- Kurlansky, Mark 1999, *The Basque History of the World*, London: Jonathan Cape 1999
- Leprêtre, Marc 1992, *The Catalan Language Today*, Barcelona: Generalitat de Catalunya 1992
- Linz, Juan J. 1964, "An Authoritarian Regime: the Case of Spain", in Allard and Littunen (eds.), *Cleavages, Ideologies and Party Systems*, Helsinki 1964; reprint in Allard and Rokkan (eds.), *Mass Politics. Studies in Political Sociology*, New York 1970, 251-83 and 374-81
- Linz, Juan J. 1973, "The Future of an Authoritarian Situation or the Institutionalization of Authoritarian Regime: The Case of Brazil", in Alfred Stepan (ed.) *Authoritarian Brazil: Origins, Politics and Future*, New Haven: Yale University Press 1973, 233-54
- Linz, Juan J. 1975, "Totalitarian and Authoritarian Regimes", in Greenstein and Polsby (eds.), *Macropolitical Theory*, New York 1975, 175-411
- Linz, Juan J. 1976, "Some notes toward a comparative study of fascism in sociological historical perspective.", in L.W. Laqueur (ed.), *Fascism. A Readers Guide*, London: Wildwood House 1976, 3-120
- Linz, Juan J. 1978, *The Breakdown of Democratic Regimes. Crisis, Breakdown & Reequilibration*, Baltimore 1978
- Linz, Juan J. 1978, "Una interpretación de los regimes autoritarios", *Papers* 8,11-26, Barcelona 1978.
- Linz, Juan J. 1980, "Political Space and Fascism as a Late-Comer", in S. U. Larsen, B. Hagtvet and J.P. Myklebust (eds.), *Who were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Oslo: Universitetsforlaget 1980, 153-189
- Lundgreen-Nielsen, Kay 1979, "Litteratur om den spanske borgerkrig", *Historisk Tidsskrift* 79, 1979, 350-51
- Marias, Julian 1990, *Understanding Spain*, University of Michigan Press 1992
- Montalbán, Manuel Vázquez 1992, *Barcelonas*, London: Verso 1992
- Orwell, George 1938, *Homage to Catalonia*, Penguin Books 1962 med essay "Looking Back on the Spanish War" fra 1953 (dansk overs. *Hyldest til Catalonien*, Kbh.: Gyldendal 1975)
- Parker, Geoffrey 1972, *The Army of Flanders and the Spanish Road, 1567-1659*, Cambridge University Press 1972
- Parker, Geoffrey 1976, "If the Armada had landed", *History* 61, 1976 (reprint in G. Parker, *Spain and the Netherlands 1559-1659*, London 1979)

- Parker, Geoffrey 1977, *The Dutch Revolt*, Pelican Books 1985
- Parker, Geoffrey 1979, *Philip II*, Chicago: Open Court 1995
- Parker, Geoffrey 1979a, *Europe in Crisis 1598-1648*, Cornell University Press 1980
- Parker, Geoffrey 1988, *The Military Revolution. Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800*, Cambridge University Press 1988
- Parry, J.H. 1966, *The Spanish Seaborne Empire*, Penguin Books 1973
- Payne, Stanley G. 1961, *Falange. A History of Spanish Fascism*, Stanford University Press 1961
- Payne, Stanley G. 1970, *The Spanish Revolution*, London: Weidenfeld and Nicolson 1970
- Payne, Stanley G. 1973, *A History of Spain and Portugal 1-2*, Madison: University of Wisconsin Press 1976
- Payne, Stanley G. 1976 "Fascism in Western Europe", in L.W. Laqueur (ed.), *Fascism. A Readers Guide*, London: Wildwood House 1976, 295-311
- Payne, Stanley G. 1980, "Social Composition and Regional Strength of the Spanish Falange", in S. U. Larsen, B. Hagtvet and J.P. Myklebust (eds.), *Who were the Fascists. Social Roots of European Fascism*, Oslo: Universitetsforlaget 1980, 418-434
- Payne, Stanley G. 1991, "Nationalism, Regionalism and Micronationalism in Spain", *Journal of Contemporary History* 26, 1991, 479-491
- Pedersen Ole Karup 1976, "Spaniens klassekamp", *Information* 24/12 1976
- Preston, Paul 1978, *The Coming of the Spanish Civil War: Reform, Reaction and Revolution in the Second Spanish Republic 1931-1936*, London: Macmillan 1978
- Preston, Paul 1986, *The Spanish Civil War 1936-1939*, London: Weidenfeld and Nicolson 1986
- Preston, Paul 1993, *Franco. A Biography*, London: Fontana Press 1995
- Puig i Scotoni, Pau 2000, "The Four Dimensions of the Catalan Model", *Scottish Affairs* 33, November 2000
- Reske-Nielsen Erik 1962, *Den spanske Borgerkrig*, Kbh.: Gyldendal 1962
- Revolution og kontrarevolution i Spanien fra 1800 til 1976*, *Den Jyske Historiker* 8, 1976
- Sanz, Arcadi Garcia 1977, *Història de la Marina Catalana*, Barcelona 1977
- Sobrequés i Callicó, Jaume, Vicens, Francesc, Pitarch, Ismael E. 1981, *The Parliament of Catalonia*, Barcelona: Publicacions del Parlament de Catalunya 1981
- Thomas, Hugh 1961, *The Spanish Civil War*, Pelican 1979 (dansk overs. Kbh.: Fremad 1962)
- Thurah, Thomas 2000, *Historien er ikke slut*, Kbh.: Gyldendal 2000
- Vilallonga, José Luis de 1993, *Juan Carlos. Konge af Spanien. En selvbiografi i samtaleform af en usædvanlig personlighed*, Kbh.: Forum 1993
- Ørsted, Peter 1994, *Gajus Julius Caesar. Politik og moral i det romerske imperium*, Kbh.: Gyldendal 1994
- Østergård, Uffe 1982, "Korporatisme, fascisme, totalitarisme eller autoritære regimer. Politikformer i mellemkrigstiden", *Arbejdsrapporter fra NSU* 11, Aalborg 1982, 214-279
- Østergård, Uffe og Schultz, Brita 1976, oversættelse af og noter til "Bandera Roja: Klassekampen i Spanien mellem 1939 og 1970", *Revolution og kontrarevolution i Spanien fra 1800 til 1976*, *Den Jyske Historiker* 8, 1976, 171-243